

УДК 821.161.1

Ігор Віталійович ЧОРНИЙ,

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри українознавства факультету № 2

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6079-1746>

ОБРАЗИ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У «ХАРКІВСЬКОМУ» ЦИКЛІ РЕТРОДЕТЕКТИВІВ І. ПОТАНІНОЇ

Харківське видавництво «Фоліо» розпочало у 2014 році випуск книжкової серії «Ретророман», до якої входять твори різних авторів, написані в популярному віднедавна жанрі історичного детективу (або ретродетективу). Показовою відмінністю цих книжок є те, що цикл кожного з запрошених до участі в літературному проєкті письменника присвячений певному місту. Так, події творів Андрія Кокотюхи відбуваються у Львові початку ХХ ст., Ірини Лобусової – у Одесі того ж часу, а харків'янка Ірина Потаніна змальовує рідне місто 1930–1950 років. На цей час у «харківському» циклі І. Потаніної вийшло два романи: «Фуєте на Бурсацькому узвозі» (події тут відбуваються у 1930 році) та «Труп із Першої столиці» (дію віднесено до 1934 року). Планується випуск ще трьох книжок, а хронологію буде доведено до 1950 року (часу арешту головного героя – відомого харківського театрального критика Володимира Морського).

Оскільки за жанром ці твори І. Потаніної належать до такого специфічного різновиду кримінально-поліцейського роману, як ретродетектив, то зрозумілою є художня специфіка книжок «харківського» циклу. Письменниця відтворює місцевий колорит Харкова 1930-х років у всіх його проявах. Відтворено архітектуру, ландшафти, рельєф, топоніміку міста, тогочасні традиції, свята, одяг тощо. Водночас відтворюються історичні характери як реальних, так і вигаданих осіб, які відповідають психологічним типам відтворюваного періоду. Цікавою є у цьому плані спроба показу певних типів працівників правоохоронних та каральних органів: ВНК, ОДПУ, НКВС, міліції. У «харківському» циклі ретродетективів Ірини Потаніної можна виділити три типи вищезгаданих персонажів, які розрізняються за віковим принципом.

Перший тип – старі кадри, діяльність яких почалася ще в роки громадянської війни й пов'язана з такими структурами, як Всеросійська Надзвичайна Комісія (рос. ВЧК) та Частинами особливого призначення (рос. ЧОН). Вони фанатично віддані ідеям революції, готові йти на будь-які жертви в ім'я «світлого комуністичного майбутнього». Найяскравішим представником правоохоронців цієї формації є в циклі Потаніної Степан Опанасович Саєнко (1886–1973). Це реальна історична постать, діяльність якої зафіксована в численних документах та мемуаристичі. У 1919–1924 роках він був організатором червоного терору на Харківщині, особисто катуючи й знищуючи полонених та кримінальних злочинців. Потім вийшов у відставку, перейшовши на управлінську господарську діяльність. Під час другої світової війни керував харківським підпіллям. У 1948 році вийшов на пенсію й дожив до 1973 року, переживши всі хвилі репресій.

У романі «Фуєте на Бурсацькому узвозі» Степан Саєнко виступає як епізодичний образ, який, проте, виконує досить важливу роль «бога з машини». У 1930 році, про який йдеться у романі, реальний Саєнко працював на фабриці «Червона нитка» й, начебто, не мав стосунків із правоохоронними органами. Письменниця показує його таким собі доброзичливим, безневинним дядечком, який усіляко намагається відцуратися від своєї недоброї революційної слави. Проте певними важелями впливу він володіє. Авторка тут виступає прихильницею конспірологічної теорії, згідно з якою Саєнко й люди його типу входили до вузького кола людей, що стояли понад Великим Терором. Саме йому випадає викрити головного злодія, замовника й організатора вбивства, оскільки той посідає високий пост у місцевому карному розшуку й має велику вагу в правоохоронній системі Харкова. Саєнко використовує стосовно злочинця свої улюблені методи дізнання, які у цьому випадку виявляються досить продуктивними.

Другий тип правоохоронців у Потаніної – люди середнього віку, які прийшли служити до органів наприкінці 20-х – початку 30-х років ХХ століття. Це переважно кар'єристи й пристосуванці, яких цікавлять, насамперед, ті можливості, які давала причетність до каральних структур. Письменниця показує протистояння, яке існувало тоді між ОДПУ та НКВС, нездорове суперництво, що заважало розкриттю справжніх кримінальних (а не надуманих) злочинів.

Центральною фігурою, що уособлює цей тип працівників правоохоронних органів, виступає у романі «Фуєте на Бурсацькому узвозі» керівник одного з відділів обласного карного розшуку

Ілля Горленко – постать вигадана. Задля кар'єрного зросту, з метою повернутися до Москви він фабрикує кримінальну справу, яку хоче перетворити на політичну, використовуючи протизаконні методи дізнання. Потаніна лише окреслює це явище, яке вже незабаром отримає широке розповсюдження в епоху Великого Терору.

Нарешті, третій тип правоохоронців – це молоді й чесні люди, які прийшли до міліції не задля певних вигод, а з метою захисту спокою громадян від зазіхань усіляких злочинців. Головним представником цього покоління є Микола Горленко, який проходить шлях від колишнього робітфаківця, сищика-аматора до слідчого-професіонала. Однією з головних проблем, які вирішує на прикладі зазначеного образу І. Потаніна, є конфлікт між «законом» та «правдою». Перед Миколою Горленком неодноразово постає дилема вибору між тим, що приписує буква закону, й реальними життєвими ситуаціями, де закон спрацьовує не завжди. Зробити герою вірний вибір допомагає його дружина Світлана, яка стає незмінною помічницею Миколи у розкритті складних кримінальних загадок. Це не зовсім законно, проте надає ретродетективам Потаніної незвичного забарвлення, стає родзинкою фірмового стилю письменниці.

Список бібліографічних посилань

1. Ирина Потанина: беседа с писательницей о Харькове 30-х годов и о нашем современном городе // Харьковские известия : информ.-аналит. портал. URL: <http://izvestia.kharkov.ua/on-line/18/1275111.html> (дата звернення: 13.03.2019).

2. Потанина И. И. Фуэте на Бурсацком спуске. Харьков : Фолио, 2018. 411 с.

3. Потанина И. И. Труп из Первой столицы. Харьков : Фолио, 2019. 411 с.

4. Філоненко С. О. «Львівський» цикл ретродетективів Андрія Кокотюхи як авторський проект. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Вип. VII. С. 180–186.

Одержано 28.03.2019

УДК 351.87:94(477)"1921/1991"

Юлія Валеріївна ШЕВЧЕНКО,

здобувач третього рівня вищої освіти

кафедри теорії, історії права і держави та конституційного права

Національного університету державної фіскальної служби України

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ УРСР У ПЕРІОД 1925 – ПОЧАТКУ 1930-ГО РОКІВ

Процес формування правоохоронних органів, що відбувався в середині 1920-х років, мав низку проблем і суперечностей як на загальносоюзному рівні, так і в УСРР. Особлива ж складність полягала в тому, що молода Радянська держава досить тривалий час не могла належним чином визначити свої пріоритети в плані розвитку правової та правоохоронної системи.

На етапі побудови соціалістичного суспільства мав місце принцип, що був оцінений В. Нерсисяном в плані ґносеологічного легізму: «Сила влади породжує насильницьке, наказне право» [1, с. 66]. Іншими словами, радянська система влади на етапі переходу від авторитаризму до тоталітаризму, все більшою мірою використовувала не правові методи управління. Право мало чисто номінальну сутність, досить часто його підміняла ідеологія.

Система кримінальної юстиції в період 1925–1930-го років формувалася під впливом зростаючої ролі партократії у державному та суспільному житті країни. Ідеологічною основою формування системи кримінального судочинства був марксизм-ленінізм, зокрема вчення про диктатуру пролетаріату, під якою розумілася влада, що стоїть над законом і відверто стверджує можливість нехтування законом в ім'я вищих класових ідеалів, яка проголошує насильство не лише допустимим, а єдино правильним, необмеженим у часі, способом вирішення усіх соціальних суперечностей [2, с. 283]. Історично сформована однопартійна система в Радянській державі зробила безпосередній вплив на становлення та розвиток правоохоронної системи. Саме більшовицька партія заклала основи тоталітарного режиму. Запорукою успішного процвітання радянського суспільства була монополія партії на владу, що спиралася на структуру репресивно-каральних органів, куди входили суд, прокуратура та інші правоохоронні інститути. Ідейним фундаментом режиму була марксистсько-ленінська теорія, представлена вченням про гегемонію та диктатуру пролетаріату [3, с. 6, 7].